

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մարդկային կեանքի երկու միջնավայր.—Արդի դպրոցների վերաբերմունքը դէպի այդ միջնավայրերը.—Դպրոցական նոր կարգերի անհրաժեշտութիւնը.—Ննքնակրթութիւն՝ լուրջ ընթերցանութեան միջոցով.—Աղքատ գրականութիւն.—Միակողմանի հասկացողութիւն գիտութեան մասին.—Տնտեսական և հասարակական գիտութիւնների նշանակութիւնը.—Առևտրա-արդիւնագործական յարաբերութիւնների գերիշխող դերը մեր դարում.—Քաղաքակրթութեան զիջատողներ.—Տնտեսական տագնապի ընտրող պատկերը.—Արդիւնագործական տագնապ հարաւային Ռուսաստանում.—Մոսկուա-Վըշտըմի երկաթուղային գիծը.—Նոր փոխառութիւն.—Նաւթագործական կրիզիս Բագում.—Տուժող դասակարգ.—Գաւառների թմրութեան պատճառներից մէկը.—Բանուորական անկարգութիւններ Թիֆլիսում.—Անկարգութիւններ Օբուխովի պողպատ-ծուլական գործարանում.—Բարձրագոյն հրովարտակ Պետական խորհրդին:

Բնութիւն և հասարակութիւն—ահա երկու միջնավայր, որոնց ենթակայ է մարդը իր ծնուած օրից մինչև մահը: Մարդկութիւնը իր գիտակցութեան առաջին օրից ահագին ջանքեր է գործ դնում ընթանելու թէ՛ բնութեան և թէ՛ հասարակութեան կեանքի բազմատեսակ երևոյթների պատճառները: Մարդկային մաքառումների ու որոնումների շնորհիւ այժմ աւելի գիտենք այդ խորհրդաւոր միջնավայրերի մասին քան կարող էր գուշակել հրէների ամենասանձարձակ երևակայութիւնն անգամ: Մարդը այժմ իրան հպատակեցնելով բնութեան հզօր ոյժերը՝ նաև հասարակական չարիքների վրայ չէ նայում, ինչպէս ճակատագրական անհրաժեշտութիւնների վրայ, այլ հաւատացած է, որ ինքը իր խելքով ու կամքով կարող է հասարակական կարգերին այնպիսի ձև տալ, որ մարդկային անարդարութիւնից ըզլիւած հասարակական չարիքներին վերջ դնուի: Բնական և հասարակական գիտութիւնները այժմ մեր մտաւոր տեսութեան առաջ բանում են շատ լայն հորիզոններ և տալիս են մեզ դէնք աւելի աշող կերպով շարունակել թէ՛ գոյութեան կռիւը և թէ՛ մաքառումը չարիքների դէմ: Սակայն, դժբախտաբար, դպրոցական դործը մինչև այժմ այնպիսի հիմքերի վրայ է դրուած, որ

այդ գիտութիւնները եօթը կողպէքներով փակուած են մնում նոր սերունդից, իսկ նրա գլուխը լքցնում են ամեն բանով, բայց ոչ իսկական գիտութիւնով: «Զարգացման վկայական» է տրուում հաղարաւոր պատանիներին և օրիորդներին, որոնց հասկացողութիւնը իրանց շրջապատող բնական-հասարակական երևոյթների մասին շատ քիչ է տարբերում Ադամի և Եւայի գիտցածներից: Ապագայում մարդիկ երեւի դժուարանալու են բացատրել այն մտաւոր տափակութիւնը, որի շնորհիւ բաւական էր համարուում կեանքի ահեղ կռիւ դուրս բերել ամբողջ սերունդներ, զինելով դրանց մի քանի կցկտուր տեղեկութիւններով և մեռած ու մեռցնող հին լեզուների քերականական բարբաջանքներով:

Բարեբախտաբար այդ խայտառակ իրականութիւնը փոխուելու վրայ է, և նոր տիպի դպրոցների ու նոր ծրագրների պահանջը արդէն արտայայտութիւն է գտել Բարձրագոյն հրովարտակի հետեւեալ խօսքերով. «Վերջին տարիների փորձը ցոյց տուեց մեր ուսումնական կազմակերպութեան մէջ այն աստիճան էական թերութիւններ, որ ես բարեպատեհ համարեցի ձեռնամուխ լինել արմատապէս քննելու եւ բարելոքելու այդ կազմակերպութիւնը»: Անշուշտ այդ արմատական բարելոքման շնորհիւ վերջ կը դնուի այն տարօրինակ երևոյթին, որ «զարգացման վկայականը» ծոցում դրած երիտասարդներն ու օրիորդները ոչ մի գաղափար չունեն նոյն իսկ իրանց մարմնի կազմութեան մասին, ինչպէս և զուրկ են ձիշտ աշխարհայեցողութիւններից բնութեան ու հասարակական երևոյթների մասին:

Բայց մինչև ապագայ ծրագիրների իրականանալը նոր սերունդը պէտք է ինքնազարգացման մասին հոգ տանի և ինքը աշխատի սիստեմատիկ և լուրջ ընթերցանութեամբ լրացնել իր կրթութեան մէջ մնացած ահագին պակասները:

Թերի և սխալ հիմքերի վրայ դրած արդի կրթութեան հետեւանքներից մէկն էլ այն է, որ մեր մամուլը ստիպուած է շատ անգամ խոյս տալ լուրջ խնդիրների մասին մանրամասն խօսելուց, որովհետեւ ընթերցողների ահագին մասը, չիմանալով հասարակական գիտութիւնների այբուբենը անգամ, այսինքն՝ քաղաքական տնտեսութիւնը, չէ էլ հետաքրքրւում տնտեսական հարցերով, և աւելի մեծ սիրով զանազան ոտանաւորներ ու վէպիկներ է կարդում: Իսկ քանի՜-քանի երիտասարդներ իրանց թանկագին ժամանակն ու եռանդը վատնում են ոտանաւորներ մրոտելու կամ զանազան պատմուածքներ թխելու վրայ, չունենալով ամենամիջակ մտաւոր զարգացում անգամ:

Եւ այդ բոլորը կրթութեան այլանդակ հիմքերի հետեանք է։ Սակայն, ինչպէս ասացինք զարգացուցիչ ընթերցանութեամբ կարելի է լրացնել կրթութեան պակասը։ Ռուսաց գրականութեան մէջ վերջին տարիների ընթացքում նկատուում է ինքնազարգացման նիւթ մատակարարող հրատարակութիւնների մի ահագին հոսանք։ Միայն հայն է, որ շարունակում է պահպանել իր հին հասկացողութիւնը գիտութեան մասին. մագաղաթների, գերեզմանաքարերի կամ շատ-շատ նաև բզէզների մասին մանրակրկիտ չոր ու ցամաք գրուածքներին նա ահագին նշանակութիւն է տալիս, իսկ միանգամայն անտես առնում չըջապատող կեանքը իր կենսաթրթիւ խնդիրներով։ Տեսէք ինչ հրճուանք, ինչ իրարանցում է տիրում «հայկական կաճառներում», երբ մի տիրացու մի ճնոր կարծիք է յայտնում մագաղաթների կամ գերեզմանաքարերի ջնչին խնդիրներին վերաբերեալ. իսկոյն Վիեննայի, Վենետիկի, Էջմիածնի և Թիֆլիսի «գիտնական» հայերի գրիչների ճոճոցը, չափ ու սահման կորցրած, խլացնում է կեանքի կենդանի ձայները...

Կեանքը, իրականութիւնը գոյութիւն չունի դրանց համար և ամեն բան պէտք է փոշիով ու բորբոսով ծածկուի և փոփ, որ արժանանայ մեր գիտունների ուշադրութեան... Այդ է պատճառը, որ հայ ընթերցողը հայոց գրականութեան հետ միշտ սովոր է եղել կապել ազգասիրական ոտանաւորներ, հնախօսութիւն, տառակերութիւն, վանքային ինտրիգների ձանձրալի նկարագիրներ, անձնական հակառակութիւնների զարշիւ ճովղոց, բայց ոչ հասարակական-տնտեսական հարցերի բազմակողմանի լուսաբանութիւն։ Եւ հայ ընթերցողը, եթէ չէ տիրապետում այլ լեզուի, պէտք է անառաջնորդ դեղերի առօրեայ կեանքի ժխտում, ոչինչ չը հասկանալով իր շուրջը կատարուող անցած դարձածից։

Միւս կողմից էլ, երբ փորձեր են լինում խօսել ժողովրդի հետ բնական կամ տնտեսական գիտութիւններից—այդ անում է այնպիսի ոճով, որ ստացւում է գերեզմանաքարերի մասին կատարած հետազօտութիւնների նման մի բան և ընթերցողը գերադասում է զուր տեղը գլուխ չը կոտրել իրան առաջարկուած անմարսելի մտաւոր մանդի վրայ։

Բայց թողնենք այդ և դառնանք մեր ներքին կեանքի այն տնտեսական տագնապներին, որոնք վերջին ժամանակներում այնպէս խոր ցնցեցին մեր հասարակութեան առևտրա-արդիւնաբերական խաւերը։ Սակայն ներկայումս կայ արդեօք հասարակական մի որ և է մաս, որ մտած չը լինի այդ առևտրա-

արդիւնաբերական աշխարհի ազդեցութեան տակ: Չնք կարծում...

Ոչ հին փիւնիկեցին ու կարթագենացին, ոչ միջնադարեան Զենովան ու Վենետիկը կարող էին երևակայել առետրի և արդիւնագործութեան այն վիթխարի չափերն ու դրամի շրջանառութեան այն արագութիւնը, որ գոյութիւն ունի ներկայումս: Դեռ երբեք աշխատանքի բաժանումը չէր հասել այն կատարելութեան, ինչպէս այժմ, երբ կապիտալը ճնշող է դառել ոչ միայն իր հսկայական մեծութեամբ, այլ և իր ստեղծած հիմնարկութիւնների նուրբ կազմակերպութեամբ: Վերջէք բանկերը, բորսաները, ակցիոներական ընկերութիւնները, վարկի կամ կրեդիտի ներկայ գործադրութիւնը և դուք կը տեսնէք, որ Նապօլէօնների ու նրա զօրքերի դերը այժմ կատարում են բորսային և բանկային Նապօլէօնները իրանցից կախում ունեցող ծառայողների լեգիօններով, այժմ գիտնականից սկսած մինչև բանուորը խոշոր կապիտալիստի հպատակներն են...

Ներկայումս կրեդիտով, առանց կանխիկ դրամի, ճարպիկ մարդիկ հնարաւորութիւն ունեն ստեղծել այնպիսի վիթխարի ձեռնարկութիւններ, որ այլ պայմաններում մատչելի էին միմիայն խոշոր դրամատէրերին: Իսկ վարկի շնորհիւ խոշոր դրամատէրերը հնարաւորութիւն ունեն հարիւրապատկել իրանց կարողութեան ոյժը և մրցման մէջ աւելի ևս անյաղթելի դառնալ: Բորսային և բանկային վարիչները այժմ գիտեն շատ տեսակ մանեօվրներ միամիտների գրպանները քաղաքավարի ձեւերով մաքրազարդելու համար: Նրանք գիտեն հիմնել հարիւրաւոր խախուտ, փրօւած ձեռնարկութիւններ, օգտուելով խեղճ մարդկանց շուտ հարստանալու տենչից: Ակցիաների գինը ճարպիկ խաղով բարձրացւում են և տարածւում միամիտների մէջ, կորզելով դրանց ջնին խնայողութիւնները, իսկ փոխարէնը տալով գոյնզգոյն նկարուած և ոչինչ չարժող թղթեր: Անշուշտ Պարիզի վերջին տարազով հագնուած բանկային ու բորսային այդ վարիչները, ձորերում թագնուած մոռլ հերոսների նման չեն և երբեք ոչ դքի վրայ բռնի ոյժ չեն գործ դնում, այլ ամեն բան անում է յօժար կամքով... մեր ցիլինդրաւոր շնատեմանները ատրճանակով ու դաշոյնով հօ չեն պահանջում միամիտների քսակները, այլ... միայն ներկայ տնտեսական կազմակերպութեան հետևանք են այդ բանկային ու բորսային գիշատուիները, որոնք կը վերանան միայն այն ժամանակ, երբ կը վերանան նրանց ստեղծող պայմանները կամ առևտրա-արդիւնաբերական ներկայ կազմակերպութիւնը, որի հետևանք են և պարբերաբար կըրկընդունող տնտեսական կրիզիսները:

Պահանջ և առաջարկ—ան տնտեսական կեանքի առանցքը, բայց ներկայ պայմաններում արտադրողը համարեա չէ ճանաչում ոչ իր սպառողին, ոչ էլ իր մրցակցին, ուստի շատ դէպքում նա ստիպուած է բոլոր իր յոյսը ընկել վրայ հիմներ։ Այդ պայմաններում շատ բնական են առևտրի և արդիւնագործութեան ընթացքում խանգարումներ, գների սոսկալի անկումներ, ինչպէս և արուեստական խաղով առաջացրած բարձրացումներ։

Արդէն գների թէ՛ այդ անկումը և թէ՛ արտակարգ բարձրացումը գործերի ընթացքի անկանոնութեան հետեանք են և ինքն ըստ ինքեան գուշակել են տալիս անխուսափելի կրիզիսների մօտալուտ պայթումը։

Աւելորդ չէ մեզ թուում այստեղ առաջ բերել տնտեսական կրիզիսների բնորոշ կողմերը ընդհանրապէս։

Երբ զանազան հանգամանքների շնորհիւ մի տեղ աւելանում է որոշ տեսակ ապրանքների պահանջը՝ իսկոյն սկսւում է շուկայում յայտնի կենդանութիւն և ապրանքների գները կամացկամաց բարձրանում են. պահանջը աւելի է, քան առաջարկը։ Շուկայի այդ «քաղցր» դրութիւնից իսկոյն օգտւում են ապրանքների գների փոփոխութիւններով շահուող սպեկուլեանտները, դրանք զանազան ճարպիկ խաղերով արուեստական կերպով աւելի են բարձրացնում գները, քան այդ համապատասխան է առևտրի իսկական դրութեան։ Այդ ընդհանուր տենդային ոգևորութեան շնորհիւ ազատ դրամը մտցնւում է ձեռնտու համարուած սպեկուլեացիաների մէջ։ Ընդարձակւում են և վարկի կամ կրեդիտի գործադրութեան չափերը։ Բանկերը հեշտութեամբ են զեղջում մուրհակներ, ամեն բան անւում է ապագայ մեծ օգուտների յոյսով։ Մօդային դառած արդիւնագործութիւնը ընդարձակւում է և նոյն իսկ գերաճման է հասնում։ Բօրսայում բարձրանում են այդ մօդային արդիւնագործութեան ակցիաները։ Բօրսային կատաղի խաղ է սկսւում, հարիւրապատկւում է ակցիաների իսկական արժէքը։ Առաջ են գալիս ճարպիկ ձեռնարկուներ, նոր ընկերութիւններ նոր գործարաններ հիմնելու չափազանցրած ծրագրներով։ Միամիտ մարդիկ, որոնք տեսնում են թէ ինչպէս իրանց չուրջը մի քանի ժամում հարստանալու բազմաթիւ դէպքեր են տեղի ունենում, վարդազոյն յոյսերով շտապում են իրանց ունեցած-չունեցածը մտցնել այդ նոր ձեռնարկութիւնների մէջ։

Նոր ձեռնարկութիւնների կազմակերպողներն ու հիմնադիրները ուրախութեամբ բաժանում են փրօն ձեռնարկութիւնների զեղեցիկ ակցիաներ այդ միամիտներին և նրանց զբաղանքի դեղին պարունակութիւնը միանգամից տեղափոխում իրանց

անդուկները: Այլ ևս չուկայում ազատ դրամ չէ մնում: Զգացում է ամեն տեղ դրամի ճգնաժամ: Բանկիրները բարձրացնում են զեղջման տոկոսները: Կրեդիտը կրճատում է: Հասնում է մուրհակներով պարտքեր վճարելու ժամանակը, փող չէ ճարում: ստիպում են ապրանքներն շուտ ծախել և վերածել դրամի: Իսկոյն ապրանքի առաջարկը գերակշռում է պահանջից: Սկսում է ապրանքների և արժեթղթերի գների անկում: Այդ անկումն էլ այնպիսի ծայրայեղութիւններ է առաջացնում, ինչպէս բարձրացումը: Շուկայում տիրում է սարսափ, տեղի են ունենում անանկութիւններ, և այդ բոլորից օգտուողները դարձնալ խոշոր կապիտալիստներն են և այն ճարպիկ սպեկուլեանտները, որոնք ամուր կապեր ունեն բանկային վարիչների հետ: Վնասուածներն էլ ամեն բան վերագրում են բախտի բերմունքին և ճակատագրի տնօրինութեան ու նորից սկսում է նոյն պատմութիւնը սկզբից:

Գանք այժմ վերջին կրիզիսներին:

Հարաւային Ռուսաստանում ծաղկել է արուեստական միջոցներով և պետական պատուէրներ ստանալու մեծ յոյսերով երկաթագործական արդիւնաբերութիւնը: Այդ ձեռնարկութիւնների մեծ մասը անկանոն նախահաշիւներով է եղել սկսած և վերուն ու սնամէջ հիմունքների վրայ դրուած: Հիմնադիր-կազմակերպողները և բանկային ու բօրսային սպեկուլեանտները նախ և առաջ, ի հարկէ, չտապել էին շուկայի կենդանի ժամանակը ծծել այդ հիմնարկութիւններից այն բոլոր հիւթերը, ինչ որ կարելի էր: Իսկ երբ փոխուեցին հանգամանքները, այլ ևս իսկութիւնը ծածկելու հարկ չը կար և երևան եկան այդ ձեռնարկութիւնների խախտւած հիմքերը: Գործարանների մեծ մասը ստիպւած եղան կանգ առնել: Երկաթագործական ճգնաժամը իր հետ քաշեց և քարածխային կրիզիս: Տասնեակ հազարաւոր բանուորներ մնացին առանց վաստակի և անօգնական...

Մետաղագործները դիմեցին ֆինանսների մինիստրին, որ գանձարանը նոր պատուէրներով և զանազան մենաշնորհումներով պահպանի իրանց: Կառակարութիւնը պատուէր տուաւ կառուցուող երկաթուղիների համար 10 միլիոն պուդ ըէլս, 200 շոգեկապ և 5000 վագօն: Բացի այդ երկաթուղային ընկերութիւնների հետ կապած պայմանագրութեան մէջ պարտաւորութիւն դրուեց, որ դրանք անպատճառ գործածեն ոռոսաց երկաթագործական գործարանների պատրաստած նւթերը: Այդ պայմանով, օրինակ, պէտք է կառուցանուի այն գիծը, որ 6 տարուայ ընթացքում պէտք է վերջացնուի և միացնի Մոսկովան Կազանի վրայով Կըշտըմի հետ: Այդ գիծը ունենա-

լու է 1,602 վերստ երկայնութիւն և նրա շնորհիւ Մեծ Սիբիրեան երկաթուղին, որ սկսւում է Չելեաբինսկից, մօտենալու է Մոսկուային 270 վերստով, իսկ Ուրալեան լեռնագործական արդիւնաբերութեան կենտրոն Եկատերինբուրգը՝ 400 վերստով (Կըշտըմը գտնւում է Եկատերինբուրգը Չելեաբինսկի հետ միացնող գծի համարեա մէջտեղում)։ Բացի այդ Բօշիլդնիւրի միջնորդութեամբ Պարիզում անւում է 159 միլիօն ռուբլու փոխառութիւն, որի մի մասը յատկացնուելու է դարձեալ երկաթուղային ընկերութիւններին օգնելու գործին։

Այդ միջոցներով առժամանակ ի հարկէ կենդանութիւն կ'առնեն հարաւային Ռուսաստանի երկաթագործական և քարածխային արդիւնաբերութիւնները, բայց հիմնական բարւոքում անշուշտ չեն կարող առաջ գալ սխալ սկզբունքների վրայ դրուած ամբողջ մի տնտեսութեան մէջ։

Նոյնը կարելի է ասել և Բագուի ճգնաժամի մասին. մինչև որ տնտեսական գիտութիւնների պարզած հիմունքներով չը վերակազմուի ամբողջ արդիւնագործութիւնը՝ նա կը մնայ մեծամասնութեան համար չարիք և բարիք կը բերի միմիայն մի քանի անհատներին։ Առևտրի և արդիւնագործութեան ներկայ կազմակերպութեան հէնց բնաւորութիւնից է բղխում պարբերաբար կրկնուող կրիզիսը, ուստի նաւթի գնի ցատկոտող բարձրացումը պէտք է վաղ թէ ուշ առաջացնէր այն սովորական երևոյթները, որոնք ընդհանուր են բոլոր նմանօրինակ դէպքերում, բոլոր տագնապնների ժամանակ։

Մեր ներքին տեսութեան մէջ (№ 2, եր. 289) մենք արդէն տեսանք թէ ինչ դժուարութիւնների մէջ է առհասարակ դրամային շուկան Ռուսաստանում։ Այդ պայմանը անկասկած պէտք է ճնշող ազդեցութիւն անէր ամեն մի արդիւնագործութեան վրայ, քանի որ դրամ կարելի էր ձարել միմիայն մեծ տոկոսով։ Դրան աւելացրէք և այն, որ արքունական հողերը կապալով վերցնելու համար պէտք էր գանձարանը մրտցնել հաազին՝ մի քանի միլիօն գումար, ուրեմն նոր ձեռնարկողները նախ պէտք է գանձարանի պահանջին գոհացում տային։ Արդ, երևակայեցէք այնպիսի պստիկ դրամատէր—ձեռնարկուների վիճակը, որոնք, բացի այն որ դժուարութիւններով ճարած դրամը պէտք է մտցնէին գանձարանը, պէտք է նորից դրամ ձարէին վերցրած հողերը շահագործելու համար։ Եւ դեռ ինչքան պէտք է գետնի տակ դրամ թաղէին մինչև նաւթ երեւալը։ Ապագայի միլիօնների տեսչով շատերը այնպիսի պուղափճարով են վերցրել արքունական հողերը, որ գործին հմուտ ֆիրմաների միայն ծիծաղն է չարժուած։ Պարզ է, որ դրամա-

կան այդ ճգնաժամին ստացուած նաւթը պատիկ ձեռնարկունե-
րը պէտք է շտապեն շուտ ծախել՝ խեղդող պարտքերից ազատ-
ուելու համար: Իսկոյն առաջարկը սկսում է գերակշռել պա-
հանջից: Մնացածը արդէն հասկանալի է:

Ցաւը այն է, որ մեր անհեռատես պատիկ ձեռնարկող-
ների համար Բագուն նոյնն է, ինչ որ միւսների համար թակարդը.
Բագուից չեն կարող արտահանել շատ նաւթ, որովհետեւ Ան-
դրկովկասեան երկաթուղին չունի այնքան վազոն, որ բոլոր
պահանջը գոհացնի: Եւ մեր նոյն երկաթուղու վարչութեան չնոր-
հիւ էլ մեր նաւթագործները կերօսիքնատար խողովակներ չու-
նեն մինչև Բաթում: Եւ ահա հորերը արտավիժում են անագին
քանակութեամբ նաւթ, բայց առնող չը կայ, պահելու տեղ չը
կայ, դէպի Բաթում արտահանելու յարմարութիւններ չը
կան, և Կասպից ծովով դէպի Աստրախան, Ցարիցին՝ նոյնը:
Բացի այդ, յիշած տեղերում էլ բուն են դրել միջնորդներ,
որոնք գնում են նաւթ և յետոյ ծախում սպառողներին.
պարզ է, որ միջնորդը պէտք է ամենից շատ ուրախ լի-
նի գների ընկած դրութիւնից... Այդպիսով կրիգիսից կ'օգ-
տուեն միայն խոշորները, իսկ մեր այն արդիւնագործները,
որոնք խիզախեցին չնչին միջոցներով անագին ձեռնարկու-
թիւններ սկսել, ընկան մի դրութեան մէջ, որից առանց հաշ-
մանդամ լինելու դժուար է պրծնել: Բայց անկասկած աւելի
եւս վատ է հազարաւոր բանուորների դրութիւնը: Այդ թըշ-
ուառները չունեն ինքնապաշտպանութեան համար ոչ մի կազ-
մակերպութիւն և ամեն մի ընդհանուր դժբախտութեան դէպ-
քում ամենից շատ տուժում են դրանք: Տաժանակիր աշխա-
տանքով ընտանիք պահող այդ թշուառները պէտք է վերա-
դառնան իրանց աղքատիկ խրճիթները, պէտք է վերադառնան
այն դաւառները, որոնց մէջ նոյն Բագուի չնորհիւ առանց
նկատելի զարգացման մնաց տնտեսական կեանքը, որովհետեւ
շուտ հարստանալու տենչը վարակիչ էր. մեծ ու փոքր, հա-
րուստ ու չքաւոր իրանց ունեցած-չունեցածը, որոնցով կարելի
էր դաւառներում առևտրական կամ արդիւնագործական ձեռ-
նարկութիւններ սկսել, փոխադրեցին Բաղու, հետևապէս դա-
ւառների տնտեսական զարգացումը կանգ առաւ, իսկ Բագուի
շատ յոյսեր՝ փայլելով մի քանի վայրկեան՝ ցնդուեցին սապոնի
բշտիկների նման: Այո, շատ խոր դրամաներ կան թագնուած
մարդկանց տնտեսական յարաբերութիւնների մէջ: